

УДК 821.161.3.09(092)Навуменка

К. М. ЧАРОТА

г. Мінск, ДНУ «Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі»

ЖАНР АПАВЯДАННЯ Ё ТВОРЧАСЦІ І. НАВУМЕНКІ

У дадзеным артыкуле сцвярджаецца думка аб тым, што на пачатковым этапе ё літаратурнай творчасці І. Навуменкі цэнтральнае месца займаў жанр апавядання, які прывабліваў пісьменніка сваёй сцісласцю, магчымасцю адгукацца на самыя актуальныя і важныя запыты часу. Апавяданне разглядалася

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

пісьменнікам не толькі як самастойны твор, але і ў якасці “сціслага канспекта” для аповесці або рамана.

Як вядома, на пачатковым этапе ў літаратурнай творчасці І. Навуменкі цэнтральнае месца займаў жанр апавядання. Сам пісьменнік на пытанне, чым жа яго так вабіць менавіта гэты жанр, адказваў наступным чынам: “Аповяданне як жанр дае магчымасць больш пільна ўглядацца ў чалавечы лёс. У яго аснове заўсёды характар. Гэта, можна сказаць, маленькі раман. Праз гэты вельмі мабільны, сціслы жанр, які вучыць форме, павінен прайсці кожны прэзаік” [1, с. 3].

Менавіта з апавядання пачынаюцца жанравыя пошукі Івана Якаўлевіча. Агульнапрызнана, што апавяданне з’яўляецца адной з самабытных і ўніверсальных жанравых форм у беларускім прыгожым пісьменстве. Актыўны зварот народнага пісьменніка Беларусі да яго тлумачыцца, перш за ўсё, надзвычайнай мабільнасцю і непераўзыхаднай здольнасцю гэтага жанру адгукацца на самыя актуальныя і надзённыя запыты часу. Нягледзячы на тое, што апавяданне як самастойны жанр з’яўляецца малой эпічнай формай і мае больш простую, у параўнанні з аповесцю ці раманам, кампазіцыю, звычайна асноўваецца толькі на адным эпізодзе, асобнай падзеі ці здарэнні з жыцця героя. Пры гэтым яно “спалучае ў сабе сцісласць і лаканічнасць формы з асаблівай насычанасцю зместам, стройнасцю будовы, выразнасцю моўна-выяўленчых сродкаў, што дазваляе мастаку слова раскрываць вельмі значныя з’явы жыцця, складаныя чалавечыя характары” [2, с. 22].

У адным са сваіх інтэрв’ю І. Навуменка прызнаваўся, што любіць жанр апавядання яшчэ і за тое, што яно можа быць як самастойным творам, так і “сціслым канспектам будучай больш разгорнутай рэчы, яе першай апрабацыяй. На аповесць, раман трэба патраціць месяцы і гады, але думку, якая пазней будзе пакладзена ў іх аснову, можна выказаць і ў апавяданні... Аповяданне – і стартавая пляцоўка для больш развітай эпічнай формы: аповесці, рамана, і самастойны твор” [3 с. 164].

Сапраўды, вельмі часта апавяданні І. Навуменкі дапісваліся, пашыраліся і пераўтвараліся ў вялікую эпічную форму з больш складанай кампазіцыйнай будовай – аповесць ці раман. Так, напрыклад, са слоў пісьменніка вядома, што яго твор “Будка нумар 16”, які задумваўся як апавяданне, доўгі час дапрацоўваўся і ў выніку перарос у раман “Сасна пры дарозе” [1, с. 3].

Многія літаратурныя крытыкі, вызначаючы агульныя ўласцівасці творчай манеры пісьменніка, засяроджваюць сваю ўвагу на разглядзе асобных аспектаў паэтыкі яго апавяданняў, акрэсліваюць кола сацыяльных, этычных і філасофскіх праблем, якія складаюць аснову ідэйна-эстэтычнага зместу яго тэкстаў. Літаратуразнаўца В.П. Жураўлеў адзначаў, што “відавочную і прыцягальную мастацкую адметнасць і сілу раннім апавяданням і аповесцям І. Навуменкі ў вельмі многім надае глыбокае аўтарскае веданне ўзроставых духоўна-псіхалагічных магчымасцей сваіх герояў і высокапрафесійнае раскрыццё, выяўленне гэтага юнацкага патэнцыялу духоўнасці ў канкрэтных жыццёвых абставінах” [4, с. 17]. Апавяданням І. Навуменкі ўласціва аўтабіяграфічнасць, бо сам аўтар, будучы семнаццацігадовым юнаком, асабіста зведаў цяжкасці і горыч вайны. Пра свае першыя апавяданні “Сямнаццатай вясной”, “Сідар і Гараська” і “Эх, махорачка...”, якія былі надрукаваны ў 1955 годзе, мастак слова распавядаў наступнае: “Сюжэтная лінія ў іх аўтабіяграфічная ці блізкая да аўтабіяграфіі. Зразумела, быў і домysel. Я пісаў пра людзей, якіх ведаў, — пра даваеннае пакаленне. А яно вельмі цікавае. Сваіх равеснікаў я бачыў у школе, на вайне, у падполлі. З нашага дзясятага класа на фронт пайшло шаснаццаць чалавек, а вярнулася чацвёра. Нас засталася вельмі мала, народжаных у сярэдзіне дваццатых гадоў. Гэтае пакаленне вызначаецца цэльнасцю характару. Мне яно асабліва падабаецца сваёй рамантыкай, марай пра подзвіг, цнатлівасцю і чысцінёй” [5, с. 140].

Агульнавядома, што тэма Вялікай Айчыннай вайны з’яўлялася скразной ва ўсёй творчай спадчыне айчыннага мастака слова. Трэба адзначыць, што ўжо першыя апавяданні народнага пісьменніка Беларусі мелі свой адметны характар у раскрыцці гэтай тэмы. Нягледзчы на тое, што яна далёка не новая і вялікая колькасць пісьменнікаў звярталася і працягваюць звяртацца да яе і па сённяшні дзень, Іван Якаўлевіч здолеў адлюстраваць вайну ў сваіх творах адметным і непаўторным чынам. Адказ на пытанне, у чым жа заключаецца мастацкая адметнасць выяўлення вайны ў творах І. Навуменкі, найбольш выразна сфармуляваў даследчык беларускай літаратуры В. П. Жураўлеў: “На шырокім, неабсяжным плацдарме ваеннай тэмы найперш менавіта яму ўдалося адкрыць і па-свойму, у наватарскім рэалістычным і лірыка-рамантычным ключы раскрыць унутраны свет учарашніх юнакоў-школьнікаў, якім па волі абставін давялося стаць удзельнікамі самай вялікай і крывавай вайны і многім з якіх не суджана было вярнуцца пад дах бацькоўскіх хат” [4, с. 16].

Гэтай жа думкі прытрымліваецца і англійскі літаратуразнаўца Арнольд Макмілін: “Шматлікія з апавяданняў і аповесцяў Івана Навуменкі апісваюць пачуцці і вопыт пакалення маладых людзей, якія сталі дарослымі падчас нямецкай акупацыі. У творах Івана Навуменкі праяўляюцца элементы лірычнага і рамантычнага стылю, але з рэалістычнымі і чулымі адносінамі да разгубленых эмоцый маладых людзей, сталючых у смутных і трывожных абставінах жыцця пад акупацыяй ворага” (*тут і далей пераклад з англійскай, рускай моў – К. М. Чароты*) [6, р. 144].

Празаік пачаў распрацоўку сваёй “уласнай” тэмы пра пакаленне семнаццацігадовых, што не пакарылася і змагалася супраць ворагаў падчас вайны, творамі, якія ўвайшлі ў зборнік “Сямнаццацігадовая вясной” (1957). Крытыка добразычліва сустрэла гэтую кнігу, адзначыўшы, што “З першых крокаў у літаратуры Іван Навуменка звярнуў на сябе ўвагу чытача свежым словам пра простага чалавека, шчырасцю інтанацый, тонкім лірызмам у спалучэнні з мяккім дасціпным гумарам...” [7, с. 5]. Як сцвярджае С. С. Лаўшук, “пры адборы апавяданняў у зборнік улічваліся не толькі сюжэтная фактура, але і іх стылёва-выяўленчыя асаблівасці” [8, с. 636]. У апавяданні, якое дало назву ўсяму зборніку, ён бачыць наватарства І. Навуменкі ў тым, што дзеля большай выразнасці пры паказе героікі Вялікай Айчыннай вайны аўтар выкарыстаў спалучэнне выяўленчых прыёмаў, якое “ў тагачаснай савецкай літаратуры сустракалася надзвычай рэдка”: “апавяданне ад імя “я-героя”, “падкрэсленая экзальтаванасць, самакрытычная іранічнасць ... споведзі героя” [8, с. 636].

Прадэманстраваць гэта спалучэнне выяўленчых прыёмаў можна наступнымі фрагментамі: “Мы лічылі сябе баявой групай, і на гэта былі ўсе падставы. На нашым узбраенні ўжо быў вінтовачны абрэз, дзве лімонкі з капсулямі, з паўпуда аманалу і кавалак бікфордавага шнура. Мы былі заклапочаны планами далейшага ўзбраення і ў хуткім часе збіраліся аб’явіць германскаму фашызму бязлітасную вайну” [9, с. 130]; “Адным словам, на нашу агульную думку, усе мы ўчатых былі добрымі хлопцамі. Мы ні разу не паддаліся на прыманку маладосці, не пайшлі танцаваць, не зналіся з дзяўчатамі. Мы рыхтавалі з сябе барацьбітоў, бязлітасных, мужных, зацятых. І хоць на зямлі была вясна, хоць так прывабна расцвітаў бэз, мы трымаліся стойка, адкладваючы сардэчныя справы на час пасля вайны” [9, с. 131]; “Першым здрадзіў нашай агульнай справе я. У гэты час, калі ішла вайна і калі там, на фронце, паміралі сапраўдныя героі,

я, чалавек, які не зрабіў у жыцці яшчэ ніводнага подзвігу, закахайся самым ганебным чынам” [9, с. 131].

Падкрэсленая экзальтаванасць, іранічнасць уласцівы і другому апавяданню, якое ўвайшло ў зборнік “Сямнаццатай вясной”, – “Трое з зялёнай будкі”. Хоць тут ужо аповед і не вядзецца ад імя “я-героя”, але апавядальнікам выступае равеснік галоўнага героя з апавядання “Сямнаццатай вясной”, пра што можна зрабіць выснову, мяркуючы па яго поглядах на жыццё, успрыманні рэчаіснасці, ацэнках людзей і падзей. У апавяданні “Трое з зялёнай будкі” размова ідзе пра маладога хлопца Сашу Пеціка, які да вайны працаваў загадчыкам цырульні. Ён просты, непрыкметны малады хлопец, які “не цягне” на героя, а дзяўчына Віка, у якую Саша закахайся, “мала сказаць, што ... невысока ставіла Пецікаву пасаду, яна проста насміхалася з Пеціка” [9, с. 139]. Пра ўзрост апавядальніка можна меркаваць па наступных яго заўвагах: “Ёй, мабыць, падабаліся лётчыкі, лейтэнанты – розныя героі. А што гераічнага мог зрабіць Пецік са сваімі нажніцамі і брытвай?” [9, с. 139].

Зусім іншым паўстае апавядальнік, калі кажа пра прычыну судзімасці героя. Толькі сталы мужчына так іранічна мог растлумачыць, што адбылося: “У Пеціка выявілі нястачу цэлых чатырох літраў адэкалону “Бэз”. Тут ужо крымінальны кодэкс нікольні не хацеў лічыцца з тым, што па шчырасці сваёй душы Пецік асвяжаў твары кліентаў звыш усялякіх норм, зацверджаных прэйскурантам” [9, с. 140].

Пецік вярнуўся ў мястэчка ў пачатку трэцяга года вайны і, дзякуючы сваёй судзімасці, у зялёнай будцы адкрыў цырульнію з дазволу нямецкага каменданта. Гэты ціхі і непрыкметны юнак здзяйсняе падрыў нямецкага эшалона і знікае. Вяртаецца ён ужо толькі пасля вайны “на вайскавай машыне” і “ў вайскавай форме”.

У апавяданні “Эх, махорачка...” такія ж семнаццацігадовыя хлопцы, як і ў апавяданні “Сямнаццатай вясной”, прыйшлі ў партызанскі лагер, дзе робяць свой пасільны ўнёсак у агульную справу змагання супраць фашыстаў. Галоўным заданнем героя-апавядальніка з яго сябрам Цішкам Драздом з’яўляецца наладжванне сувязі з падпольнымі групамі. Разам з партызанам Апанасам Мядзведзькай, які да вайны працаваў машыністам, а ў партызанскім атрадзе стаў падрыўніком, маладыя хлопцы рыхтуюцца да хуткага прыходу Савецкага войска і мараць хутчэй вярнуцца да мірнага жыцця.

Матэрыялам для напісання апавяданняў І. Навуменкі служылі падзеі, якія былі асабіста перажыты або ўбачаны аўтарам: “Маё пакаленне (нарадзіўся я ў 1925 годзе) было сведкам і ўдзельнікам такой грандыёзнай падзеі, як Вялікая Айчынная вайна... Вось гэта – галоўная падзея ў маім жыцці. Я ўдзельнічаў у падпольных справах, быў у партызанах, быў на фронце... Тут нават каб не меў ніякіх літаратурных здольнасцей, трэба было сказаць аб перажытым” [10, с. 5]. Пісьменнік браў з уласнага жыцця, з рэальнай рэчаіснасці і тэмы, і ідэі, і чалавечыя характары. Аднак ён не проста апісваў усё гэта ў сваім мастацкім творы, а пераасэнсоўваў у адпаведнасці са сваімі поглядамі, эстэтычным ідэалам, перапрацоўваў свае жыццёвыя назіранні з дапамогай творчага вымыслу, фантазіі. Творчы вымысел дапамагаў пісьменніку “вылучыць найбольш істотнае, важнае, самае характэрнае, каб паказаць не толькі тое, што было ў жыцці, але і тое, што магло быць, магло адбыцца” [2, с. 88]. Акрамя таго, Іван Якаўлевіч у творы заўсёды выяўляе сваю актыўную жыццёвую пазіцыю: нешта сцвярджае, а нешта і адмаўляе. Пісьменнік у сваіх творах выказвае свае ўяўленні аб тым, якім павінна быць жыццё, імкнецца данесці да чытача свае грамадскі і эстэтычны ідэалы.

У сваіх апавяданнях на вясную тэму пісьменнік займаўся пошукам адказаў на пастаўленыя вайной пытанні аб магчымасці чалавека застацца гуманым у жорсткіх абставінах кровапраліцця, захаваць свой духоўны і маральны воблік. Асабліва цікавасць у Івана Якаўлевіча была да партызанскай тэматыкі і падпольнай дзейнасці на акупіраванай тэрыторыі Беларусі. І гэта натуральна, бо менавіта ў такіх сітуацыях чалавеку найчасцей прыходзіцца разлічваць толькі на свае сілы, рабіць складаны выбар. Пісьменнік даволі глыбока і шматпланова паказаў жыццё народа падчас акупацыйнага рэжыму, зараджэнне партызанскага руху на тэрыторыі Беларусі яго ўнесак у агульнанародную справу вызвалення ад нямецкіх захопнікаў: “І. Навуменка з вялікай псіхалагічнай дакладнасцю перадае нюансы, уласцівыя пачатку такога змагання” [11, с. 695].

І. Навуменка ў сваіх апавяданнях для раскрыцця характару вобразаў-персанажаў актыўна карыстаецца мастацкімі сродкамі, у якасці якіх даволі часта выступаюць розныя кампаненты і дэталі прадметнага свету: пейзаж, партрэт, інтэр’ер. Акрамя таго, вельмі важнымі кампанентамі у фармаванні мастацкага малюнку ў апавяданнях народнага пісьменніка Беларусі з’яўляюцца пачуцці, перажыванні героя. Пры гэтым успрыманне персанажа як характару не абавязкова мае патрэбу ў разгорнутай структуры вобраза. Даволі

часта для індывідуалізацыі і тыпізацыі герояў сваіх апавяданняў пісьменнік карыстаецца толькі адным альбо некалькімі мастацкімі сродкамі, якія ў пэўнай камбінацыі і выяўляюць іх адметнасць.

Яшчэ адна асаблівасць твораў І. Навуменкі – гэта дастаткова рэдкае выкарыстанне тропаў і стылістычных фігур. Айчынны даследчык літаратуры А. Яскевіч сцвярджае, што “спецыяльнымі выяўленчымі сродкамі – тропамі і фігурамі... карыстаецца рэдка... ўвесь сакрэт яго моўнага майстэрства – у рабоце над простымі нейтральнымі словамі...” [12, с. 3].

Характэрнай рысай як апавяданняў, так і ўсіх твораў іншых жанраў І. Навуменкі можна лічыць майстэрскае апісанне малюнкаў прыроды. Яго з поўным правам можна лічыць майстарам пейзажаў. Пейзаж арганічна ўваходзіць у вобразную сістэму твораў мастака слова, з’яўляючыся адным з галоўных сродкаў мастацкай выразнасці. І гэта невыпадкова, бо сваім літаратурным настаўнікам ён лічыў Якуба Коласа: “...з беларускіх пісьменнікаў на мяне, відаць, найбольш уплываў Колас. Я і цяпер лічу, што стыль Коласа – гэта стыль будучага... Яго проза эмацыянальная, ёмістая сэнсава, шматпластовая...” [10, с. 4].

Народны пісьменнік Беларусі чэрпаў сваё натхненне з малюнкаў прыроды. Прыгожы пейзаж ён ставіў на адзін узровень з цікавым выпадкам і здарэннем, якія звычайна і становяцца асновай твора: “Мне пейзажныя малюнкi, мясціны навеялі асабліва многа твораў. Потым я ўжо сяліў герояў сваіх у гэтыя мясціны” [13, с. 179].

Карціны прыроды ў яго апавяданнях маюць разнастайнае ідэйна-мастацкае значэнне. Пейзаж у апавяданнях Івана Якаўлевіча можа выконваць ролю апісання месца дзеяння, абстаноўкі, у якой адбываюцца падзеі, а можа выяўляць думкі, настроі, пачуцці, перажыванні аўтара або герояў (быць сугучным з ім або на кантрасце). “Для мяне апавяданне – не падзея, не факт, нават не сюжэт (сюжэт знойдзеца). Важна адчуць! Адчуць тую мясціну альбо той пейзаж, які запомніў, палюбіў, а потым ужо навязацца – ці тое, што было асабіста, ці прыдумаецца нешта” [14, с. 5].

Так, у апавяданні “Сямнаццатай вясной” пісьменнік паказвае сваіх герояў на фоне ціхай і спакойнай вясенняй прыроды, якая толькі прачынаецца пасля зімы: “Мая сямнаццатая вясна была вельмі багатай на кветкі, на цеплыню, на тыя цудоўныя дні, калі, здаецца, сама зямля спявае песню сонцу, жыццю, высокаму сіняму небу. Даўно ўжо з усіх кветак я найбольш палюбіў бэз. Бэз расцвітаў якраз

у час нашых школьных экзаменаў. Букет ружова-сініх кветак заўсёды стаяў на сталe, засланым чырвоным абрусам...” [9, с. 129].

Такая цудоўная вясна павінна была б дабратворна ўплываць на душу і пачуцці лірычнага героя. Але, нягледзячы на цеплыню і незвычайную прыгажосць наваколля, радасці ў душы галоўнага героя няма: “Але бэз у гэтую вясну на першым часе не хваляваў мяне і не радаваў зусім...” [9, с. 129]. І гэта зразумела – ідзе вайна. Прырода знаходзіцца на кантрасце з настроем галоўнага героя. З дапамогай менавіта такога прыёму і ажыццяўляецца ўзмацненне драматызму мастацкага выкладу.

Даследчык спадчыны пісьменніка С. С. Лаўшук сцвярджае, што, у параўнанні з іншымі апавяданнямі Івана Якаўлевіча, творы “Вальс кветак” (1965) і “Іван ды Мар’я” (1972) “вылучаюцца на агульным фоне больш высокім градусам перажыванняў. ... У гэтых апавяданнях тая тонкасць і выразнасць мастацкага пісьма, якая была дасягнута ў ранейшых творах дзеля абмалёўкі прыроды, дэманструецца аўтарам ужо дзеля перадачы душэўных станаў, іх настройў і выяўляецца ў глыбіні і складанасці псіхалагічнага аналізу” [8, с. 645].

У апавяданні “Вальс кветак” ідэйна-мастацкае значэнне пейзажа, у прыватнасці падрабязнае апісанне возера, якое знешне здаецца спакойным, але глыбока на дне ў яго нябачна б’юць са дна крынічкі, з’яўляецца не столькі фонам, на якім разгортваецца дзеянне, колькі службыць дзеля перадачы душэўнага стану і настрою галоўнага героя апавядання. Кастравіцкі пры ўсім сваім знешнім спакой ўнутры перажывае вялікія пакуты “ў душы, у сэрцы як бы парвалася вельмі важная струна” [9, с. 395]. У яго душы таксама як у возера, нябачна білі крынічкі: смутак, трывога, рэўнасць. Галоўнага героя гэтага апавядання “ў апошні год агортвала хваля беспрычыннага суму” [9, с. 395]. Незразумелая абьякавасць да яго жонкі давала Кастравіцкаму падставу для думкі, што яна яго больш не любіць, а можа, нават здраджвае яму з іншым мужчынай: “Возера сапраўды было цудоўнае – вялізнае сярэбранае люстра ў зялёнай аправе сасновых бароў... вада была халодная і празрыстая, як ранішняя раса; у возера ўпадала толькі маленькая рачулка, адна яна не магла яго напаіць, але ўзровень не паніжаўся нават у гэты спякотлівы месяц, калі мялеюць буйныя рэкі. Кастравіцкі без распытаў здагадаўся аб прычыне: возера паілі крыніцы, яны, відаць, нябачна білі з дна, таму вада была такая празрыстая і мала награвалася. Пацверджанне здагадкі ён хутка ўбачыў на ўласныя вочы: дзве крынічкі, адна ля другой побач, струменілі і на пячаным беразе” [9, с. 395].

У апавяданні “Іван ды Мар’я” для адлюстравання страсцей, якія паступова нарастаюць у душах герояў, на працягу ўсяго твора паралельна падаецца падрабязнае апісанне навальніцы, якая ўзмацняецца. У самым пачатку твора будучую непагоду прадказвае толькі тое, што “Спёка апала, хоць досыць яшчэ душна і млосна. Відаць збіраецца на дождж” [9, с. 576]. Паралельна з надыходзячай навальніцай у прыродзе, набліжаецца бура і ў жыцці маладой кватаранткі Валі, якая збіраецца замуж за настаўніка, які “скончыў інстытут, і яго дырэктарам ставяць” [9, с. 579], але адразу становіцца зразумела, “што дзяўчына яго не любіць” [9, с. 579]. А навальніца ўсё набірае моц, і ўжо “скачуць у акне зыркія водбліскі маланак” [9, с. 580]. Адначасова нарастаюць страсці і ў душы дзяўчыны. Да яе прыходзіць Адам, хлопец, якога на самой справе кахае Валя, але ж які “не хоча ці не можа ён яе браць, калі ідзе за другога” [9, с. 581]. У акне па-ранейшаму “мігаюць частыя бліскаўкі. Размова там, на лавачцы, узбуджаная” [9, с. 581].

Героіня твора, старая бабуля Мар’я, пачынае ўспамінаць і пра сваю “навальніцу”, якая напаткала яе ў сямнаццаць гадоў: як “ноч у ноч лятала яна да Хведзькі... не ведала яна, тады яшчэ дзеўка, што любоў з салдатам, ды яшчэ ў вайну, нічога добрага не прынясе, скончыцца пакутай” [9, с. 581]. Так і адбылося, бо Хведзька не вярнуўся жывым з вайны, а Іван “усе дваццаць гадоў, якія з ім пражыла Мар’я, не мог ёй дараваць Хведзьку... у сельсавет, каб запісацца, прызнаць законнай жонкай, так і не звадзіў” [9, с. 583]. Навальніца сціхла, а разам з ёй Валя “знікла разам з кавалерам і чамаданами” [9, с. 584].

У некаторых выпадках пейзаж яшчэ надае апавяданням І. Навуменкі своеасаблівы “музычны настрой”. Менавіта гэтую “музыку” аўтар лічыў сутнасцю сваіх твораў: “Пейзажны малюнак, які заўсёды выклікае пэўны музычны настрой... Літаратура ў яе першааснове не так далёка стаіць ад музыкі. Паэзія адразу нясе нейкую мелодыю, але ж і проза мае мелодыю, і проза мае ўнутраную музыку. І ў дадзеным выпадку пісьменнік тут як бы пасрэднік, медыятар. Ён недзе ў прыродзе ўбачыў, адчуў пэўны музычны настрой і перадаў яго ў сваім творы. Вось так, непасрэдна... гэта музыка не нейкая старонняя, нейкая там аранжыроўка, – гэта сутнасць твора” [9, с. 179].

Менавіта “музыка” альбо “музычнасць” уласціва як апавяданням, так і аповесцям І. Навуменкі. У сваім інтэрв’ю “Как земля поёт...” мастак слова разважаў на гэтую тэму: “Я лічу, што

творчасць пачынаецца з музыкі. Яна гучыць у свядомасці, як намёк на гармонію або драму, якія пісьменніку трэба будзе раскрыць словам. Апавяданне, напрыклад, для мяне пачынаецца з пэўнага рытму, настрою, якія перадаюць дух эпохі” [15, с. 6].

Як ужо адзначалася, І. Навуменка ў сваіх апавяданнях для раскрыцця характару сваіх вобразаў-персанажаў актыўна карыстаўся такім мастацкім сродкам, як партрэт. Паводле беларускага тэарэтыка літаратуры В. П. Рагойшы, “партрэт – апісанне знешняга выгляду, адзення, рухаў, позы літаратурнага персанажа, – адзін з галоўнейшых сродкаў індывідуалізацыі і тыпізацыі вобраза персанажа” [16, с. 227]. Пры дапамозе партрэта “можа выяўляцца індывідуальнасць героя, яго сацыяльная і нацыянальная прыналежнасць, духоўны свет, псіхалогія і г. д.” [2, с. 114]. І гэтым інструментам для стварэння вобразаў-персанажаў па-майстэрску карыстаўся ў апавяданнях І. Навуменкі. Партрэты ў яго апавяданнях разнастайныя. Але, часцей за ўсё, праяўка падае яго не цалкам, а толькі асобныя штрыхі, якія індывідуалізуюць яго персанаж.

У якасці прыклада можна прывесці апісанне персанажа апавядання “Эх, махорачка” Апанаса Мядзведзкі: “У сваім зялёным нямецкім шынялі і авечай кучомцы з чырвонай стужкай ён, гэты дзядзька, быў вельмі смешны. Але мы не смяліся з яго ўбору... – ён быў чалавек геройскі... [9, с. 72].

Дзівакаватым касцюмам Апанаса Мядзведзкі, які не зусім адпавядае таму, як павінен выглядаць “чалавек геройскі”, праяўка намякае, што гаворка ідзе пра чалавека цікавага і незвычайнага і пра што чытач даведаецца больш падрабязна пазней.

У некаторых з апавяданняў Івана Якаўлевіча толькі адна знешняя дэталю партрэта персанажа можа стаць ключом для разумення таго, што на самой справе адбываецца ў творы, хто вораг, а хто герой. Падобнае мы назіраем у апавяданні “Трое з зялёнай будкі”. Апісваючы аднаго з герояў, аўтар заўважае: “У Цішкі на верхняй губе рос толькі рэдзенькі пушок, але ў цырульню ён завітваў кожны дзень” [9, с. 143]. Гэта вымушае чытача задумацца над пытаннем: навошта хлопец, у якога над верхняй губой рос толькі рэдзенькі пушок ходзіць у цырульню штодня? Можа, у яго ёсць нейкія тайныя справы з загадкавым цырульні Сашай Пецікам? У канцы твора становіцца зразумелым, што Цішка быў падпольшчыкам.

У апавяданнях на ваенную тэму І. Навуменкі каханне – гэта найвышэйшая ўзнагарода за подзвіг. А партрэт каханай дзяўчыны абавязкова малюецца аўтарам рамантычна-ўзнёсла. Каханая дзяўчына

не можа быць падобнай да астатніх дзяўчат, яна абавязкова павінна быць незвычайнай, асаблівай, незямной: “У белай сукенцы, з белым капялюшыкам на галаве, яна мне адразу кінулася ў вочы. Яна была зусім непадобная да дзяўчат, якіх я сустракаў дагэтуль. Трымалася яна смела, незалежна і, шчабечучы нешта вясёлае, звонка смяялася. Я ўбачыў белую тоненькую дзяўчыну і ў першы вечар, і ў другі, і ў трэці. І ўвесь час яна была вясёлая, смяялася” [9, с. 131].

Важную ролю пры апісанні знешняга выгляду дзяўчыны адыгрывае белы колер, які, як вядома, сімвалізуе не толькі знешнюю, але і ўнутраную чысціню і нявіннасць. Нездарма ж менавіта ў сукенку белага колеру павінна быць апранута нявеста. Стася апранутая ва ўсё белае: сукенку, капялюшык, а ў сваіх руках трымае менавіта белыя кветкі. Аўтар параўноўвае яе з “цудоўнай белай птушкай” [9, с. 132]. Чытач адразу адчувае, што такая “белая”, “чыстая” дзяўчына не можа быць адмоўным персанажам, служыць немцам і здраджваць сваёй радзіме. І ў самым канцы твора гэтая здагадка знаходзіць пацвярджэнне. Стася, якая вымушана падчас акупацыі працаваць у аптэцы, дапамагае падпольшчыкам, рызыкуючы ўласным жыццём.

Яшчэ адным мастацкім сродкам, які выкарыстоўваў пісьменнік, з’яўляецца інтэр’ер. Ён сустракаецца ў творах народнага пісьменніка Беларусі не так часта як, напрыклад, пейзаж ці партрэт. Апісанне ўнутранага ўбранства памяшканняў, прадметнага свету з’яўляецца больш характэрным для аповесцей і раманаў І. Навуменкі і служыць для максімальнага раскрыцця характараў вобразаў-персанажаў. Але, хоць і рэдка, апісанне інтэр’еру знаходзім і ў апавяданнях. Напрыклад, у апавяданні “Эх, махорачка” аўтар малюе перад чытачом унутранае ўбранства шалаша Апанаса Мядзведзькі, якое больш дэталёва характарызуе вобраз майстра падрыўной справы: “У дзядзькавым шалашы ляжалі розныя прычындалы падрыўной справы: жаўтаватыя шашкі толу, скруткі бікфордава шнура, мяшчкі сухога пяску, узятага з чыгуначнага насыпу” [9, с. 73].

Завяршаючы аналіз апавяданняў, яшчэ раз адзначым: жанр апавядання, у якім актыўна і плённа працаваў пісьменнік на пачатковым этапе сваёй літаратурнай дзейнасці, прывабліваў творцу сваёй сцісласцю, здольнасцю адгукацца на самыя актуальныя і важныя запыты часу. Яго творы “Сямнаццатай вясной”, “Іван ды Мар’я”, “Эх, махорачка...”, “Трое з зялёнай будкі”, “Вальс кветак”, “Верасы на выжарынах” спалучаюць у сабе лаканічнасць формы з асаблівай насычанасцю зместам, стройнасцю будовы, багаццем і выразнасцю моўна-выяўленчых сродкаў, што дазволіла мастаку

слова раскрыць вельмі значныя з’явы жыцця, складаныя чалавечыя характары. Апавяданне разглядалася пісьменнікам не толькі як самастойны жанр, але і ў якасці “сціслага канспекта” для больш развітай эпічнай формы: аповесці альбо рамана. Разам з тым, І. Я. Навуменка па праву лічыцца майстрам апавядання.

Спіс выкарыстаных крыніц

1 Навуменка, І. Вяртанне ў маладосць / І. Навуменка; інтэрв’ю правяла М. Старых // Чырвоная змена. – 1975. – 16 лют. – С. 3.

2 Лазарук, М. А. Слоўнік літаратуразнаўчых тэрмінаў : дапаможнік для настаўнікаў / М. А. Лазарук, А. Я. Ленсу. – Мінск : Нар. асвета, 1983. – 191 с.

3 Науменко, И. Из реки по имени факт : [интервью Г. Синенко с И. Науменко] / И. Науменко // Неман. – 1984. – № 9. – С. 159–164.

4 Жураўлёў, В. П. На сумежжы мастацкай і літаратуразнаўчай думкі / В. П. Жураўлёў // Творчасць Івана Навуменкі : славянскі, еўрапейскі, сусветны кантэкст : матэрыялы Рэсп. навук канф. (да 85-годдзя з дня нараджэння народнага пісьменніка Беларусі акадэміка І. Я. Навуменкі), Мінск, 16 лют. 2010 г. / Ін-т мовы і літ. ім. Я. Коласа і Я. Купалы НАН Беларусі. – Мінск : Права і эканоміка, 2010. – С. 15–27.

5 Навуменка, І. Я – за рамантыку / І. Навуменка; гутарку веў А. Гардзіцкі // Маладосць. – 1968. – № 10. – С. 140–142.

6 McMillin, A. Belarusian Literature in the 1950s and 1960s : release and renewal / A. McMillin. – Köln ; Weimar ; Wien : Böhlau, 1999. – 315 p.

7 Крышталь, В. Суровыя шляхі юнацтва / В. Крышталь // ЛіМ. – 1963. – 20 жніўня. – С. 3.

8 Лаўшук, С. Да выдання 10-томнага Збору твораў Івана Навуменкі / С. Лаўшук // Навуменка, І. Збор твораў : у 10 т. / І. Навуменка ; падрыхт. тэкстаў, камент., паслясл. І. Шаладонава ; прадмова П. Навуменкі ; пасляслоўе С. Лаўшука. – Мінск : Маст. літ., 2012. – Т. 1 : Апавяданні, 1954–1972 ; Нарысы, 1946–1955. – С. 621–662.

9 Навуменка, І. Збор твораў : у 10 т. / І. Навуменка ; прадм. П. Навуменкі, падрыхт. тэкстаў, камент., паслясл. І. Шаладонава, паслясл. С. Лаўшука. – Мінск : Маст. літ., 2012. – Т. 1 : Апавяданні, 1954–1972 ; Нарысы, 1946–1955. – 766 с.

10 Навуменка, І. Літаратура – гэта самапазнанне / І. Навуменка; інтэрв’ю правёў У. Анісковіч // ЛіМ. – 1979. – 28 верас. – С. 4–6.

11 Васючэнка, П. Иван Навуменка / П. Васючэнка // Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя : у 4 т. – Мінск : Беларус. навука, 2001. – Т. 3. – С. 689–713.

12 Яскевіч, А. Почырк пісьменніка / А. Яскевіч // ЛіМ. – 1958. – 4 чэрв. – С. 3.

13 Навуменка, І. Я. Збор твораў : у 10 т. / І. Я. Навуменка ; падрыхт. тэкстаў, камент. і паслясл. Н. Пыско. — Мінск : Маст. літ., 2017. — Т. 10 : П'еса, вершы, інтэрв'ю, анкеты, выступленні, водзывы на дысертацыі, некралогі, аўтабіяграфія, успаміны, дзённікавыя запісы, лісты. — 989 с.

14 Навуменка, І. Давайце верыць у чалавека / І. Навуменка ; гутарку падрыхтаваў да друку М. Чэмер // ЛіМ. — 1996. — 19 ліп. — С. 5, 12.

15 Науменко, И. Как земля поет / И. Науменко; беседу вела Г. Грибовская // Литературная газета. — 1981. — 16 дек. — С. 6.

16 Рагойша, В. Тэорыя літаратуры ў тэрмінах дапаможнік / В. Рагойша. — Мінск : Беларус. Энцыкл., 2001. — 384 с.

This article confirms the idea that at the initial stage in the literary work of I. Navumenka the central place was occupied by the genre of a short story, which attracted the writer with its brevity, the ability to respond to the most pressing and important requests of the time. The short story was considered by the writer not only as an independent work, but also as a "brief summary" for a novel.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНА Ф. СКОРИНЫ